

А. І. Жуковський

Історія

ІСТО́РІЯ (від грец. *ιστορία* – розповідь про минулі події, знання, дослідження) – наука, що на підставі матеріальних і писемних пам’яток минулих подій вивчає конкретні прояви [історичного процесу](#), зародження та всебічний розвиток *людства*. У широкому розумінні цим терміном позначають будь-який процес розвитку в природі (І. [Всесвіту](#), [Землі](#), тварин. і рослин. світів тощо) та суспільстві (формування і зміни світогляду людини, її соц. зв’язки, організації та ін.); у вузькому – науку, що досліджує різноманітні джерела з метою встановити їхню об’єктивність, послідовність подій, закономірності істор. процесу та зробити узагальнюючі висновки (у цьому сенсі важливе значення має опрацювання першоджерел – документів, створ. під час або невдовзі після подій, що вивчаються); а також розповідь про дійсну чи вигадану подію. Зародження І. у далекому минулому пов’язане з накопиченням істор. знань у формі міфол. уявлень, які згодом трансформувалися у легендарно-епічні перекази, а з появою писемності (кін. 4-го тис. до н. е.) зафіксов. у писем. пам’ятках Стародав. Єгипту, Месопотамії, Китаю. Підґрунтя для виокремлення І. в окрему галузь пізнання закладено в античні часи (9–8 ст. до н. е. – 4–5 ст. н. е.), однак у Стародав. Греції І. називали будь-яке знання, отримане у результаті наук. дослідж., а не власне істор. у сучас. розумінні (зокрема Аристотель використав це слово в «Історії тварин», воно зустрічається також у гімнах Гомера, творах Геракліта, тексті присяги Афін. державі), у Стародав. Римі – розповідь про події минулого. У середньовіччі домінувала християн. концепція істор. розвитку, що базувалася на біблій. традиції. Перехід від простого опису подій до їхнього аналізу, виявлення заг. закономірностей шляхом порівняння розпочався в епоху Просвітництва, інституціоналізація І. в науку в країнах Зх. Європи – у 18–19 ст. З часом зі складу І. виокремили [археологію](#) та [етнографію](#) (як самот. галузі знань із влас. методиками і методологіями) й спец. та допоміжні істор. дисципліни, деякі з них стали самот. наук. напрямками (дисциплінами): [архівознавство](#), [боністика](#), [вексилологія](#), [генеалогія](#), [геральдика](#), [джерелознавство історичне](#), [дипломатика](#), [епіграфіка](#), [історична географія](#), [історична геологія](#), [історична демографія](#), [історична картографія](#), [історична психологія](#), [кодикографія](#), [кодикологія](#), [нумізмати́ка](#), [палеографія](#), [сфрагістика](#), [фалеристика](#) та ін. Водночас, враховуючи можливості інтерпретації минулого з того чи ін. погляду, представники політ [еліт](#) застосовували І. як один із інструментів вирішення політ. і соц. проблем, ідеол. підґрунтя захоплення та

утримання влади тощо. Ця проблема залишається актуал. і на поч. 21 ст.

I. традиційно поділяють на вітчизн. й заг. (багато істориків ототожнюють її із всесвіт.), останню – на нац., або етнічну (I. Франції, Німеччини, поляків та ін.), і регіон. (I. країн Балтії, слов'ян. країн, Африки тощо). Нац. I. також є об'єктом вивчення [краєзнавства](#). Періодизація I. (умов. поділ істор. процесу на певні хронол. періоди) залежить від обраних критеріїв: зміна типу мислення (О. Конт, К. Ясперс), способів комунікації (М. Маклюен), соц.-екон. відносини та сфера виробництва (марксист. теорія формацій), осн. сфера виробництва (теорія *постіндустріального суспільства*) та ін. У рад. істор. науці домінував формац. підхід до періодизації I., в основі якого – схема 5-ти формацій, розроблена за працями К. Маркса і Ф. Енгельса. Суть такого поділу полягала у виокремленні в I. людства 5-ти послідов. етапів: первіснообщин., рабовласн., феод., капіталіст., комуніст., при цьому рад. історики докладали знач. зусиль для виокремлення цих етапів у історії будь-якого суспільства. Натомість прихильники цивілізац. підходу (М. Данилевський, О. Шпенглер, А.-Дж. Тойнбі та ін.), намагаючись уникнути поділу народів на розвинені, ті, що розвиваються і не розвинені, розглядали істор. процес як I. рівноцін. і унікал. *цивілізацій*. За усталеною класифікацією I. поділяють на античність (9–8 ст. до н. е. – 4–5 ст. н. е.), середньовіччя (кін. 5 – поч. 6 ст. – бл. 1500), ранній Новий час (бл. 1500 – бл. 1800), Новий час (бл. 1800 – 1914–18), новітню епоху (від 20 ст.). Однак у зх. історіографії зазвичай не застосовують понять «Новий час» і «новітня епоха», натомість використовують термін «сучасна історія», що охоплює період, який розпочався із відкриттям Х. Колумбом Америки і триває донині. За внутр. спеціалізацією розрізняють I., спрямов. на вивчення різних проявів людської діяльності ([економічна історія](#), [історія філософії](#), воєнна I., I. культури, науки, техніки тощо), окремих періодів (медієвістика, I. античності, Нового часу та ін.), країн і народів. I. виконує низку важливих соц. функцій. Пізнавал. функція полягає у вивченні істор. шляху країн і народів, об'єктив., з погляду [історизму](#), оцінюванні явищ та процесів, що дає змогу в майбутньому уникнути помилок минулого; практично-політ. – у виробленні на основі теор. опрацювання істор. фактів і закономірностей розвитку суспільства правильного політ. курсу; світоглядна (комунікац.) – у передаванні інформації від покоління до покоління (разом із мовою, релігією, звичаями сприяє збереженню влас. самоідентифікації); освітня – у роз'ясненні суспільству справж. суті істор. явищ і подій, що відбулися; виховна – у формуванні на прикладах минулих подій таких якостей людини та громадянина, які можуть бути корис. суспільству й державі. Найпоширенішим в істор. науці є *порівняльно-історичний метод*. Він дозволяє виявити заг. тенденції розвитку істор. процесу, формує основу його періодизації і типологізації (його розвиток сприяв становленню історизму). Серед спец.-істор. методів дослідж. – хронол. (виклад матеріалу в хронол. послідовності), синхрон. (одночасне вивчення подій), дихрон. (метод періодизації), істор. моделювання, статист. метод. Завдяки використанню нових методів дослідж., зокрема запозичених у ін. галузях науки, постали нові напрями I. (просопографія, мікроісторія тощо). Важливе

значення для вивчення І. людства мають історико-лінгвіст. дослідж. (поєднують істор. методи та методи мовознавства), а також методи психоаналізу. На сучас. етапі провідне місце у розвитку методології І. посідають міждисциплінарні дослідж., її інтеграція в єдиний наук. простір, що призвело до появи нових дисциплін на перетині кількох наук (істор. географія, демографія, психоісторія тощо). Історику, який прагне якомога повніше та об'єктивніше розглянути певну проблематику, потрібно використовувати різні методи. До створення 1936 спеціалізов. Інституту історії України АН УРСР (Київ), істор. дослідж. на укр. землях були зосередж. у Харків. і Львів. університетах, Університеті св. Володимира у Києві, Новорос. університеті в Одесі, де сформувалася низка наук. шкіл. Знач. внесок у розвиток істор. наук зробили чл. [Катеринославської губернської вченої архівної комісії](#), [Полтавської губернської вченої архівної комісії](#), [Таврійської губернської вченої архівної комісії](#), [Херсонської губернської вченої архівної комісії](#), [Чернігівської губернської вченої архівної комісії](#), [Історико-філологічного товариства при Ніжинському історико-філологічному інституті](#), [Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті](#), [Історико-філологічного товариства при Харківському університеті](#), [Історичного товариства Нестора-літописця](#), [Наукового товариства імені Шевченка](#), [Українського історичного товариства](#) та ін. Популяризують істор. дослідж. період. вид.: [«Історіографічні дослідження в Україні»](#), [«Історія народного господарства та економічної думки України»](#), [«Історія України: Маловідомі імена, події, факти»](#), [«Історія української географії»](#), [«Східний світ»](#), [«Український історик»](#), [«Український історичний журнал»](#), наук. збірники н.-д. установ і навч. закладів тощо. Знач. внесок у збереження істор. пам'яток роблять співроб. істор. і краєзнав. музеїв, історико-археол. заповідників, зокрема [Історії України Національного музею](#), [Історії Великої Вітчизняної війни 1941–45 рр. Національного музею](#), [Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького](#) та ін. (див. також [Історико-культурні заповідники](#)).

Рекомендована література

1. Лавров П. Л. Задачи понимания истории. Москва, 1898;
2. Кареев Н. И. Теория исторического знания. С.-Петербург, 1913;
3. D. Doroshenko. A survey of Ukrainian Historiography // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. 1957. Vol. 5–6. N. 18–20;
4. J. Tosh. The Pursuit of History. Aims, Methods and New Direction in the Study of Modern History. 3rd ed. 2002.

Бібліографічний опис:

Історія / А. І. Жуковський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12823>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).